

The Greek Review of Social Research

Vol 131 (2010)

131 Α΄

Daniel Miller, 2008, *The Comfort of Things*,
Cambridge, UK & Maiden, MA, USA, Polity Press, 302
σελ.

Ρωξάνη Καυτανζόγλου

doi: [10.12681/grsr.84](https://doi.org/10.12681/grsr.84)

Copyright © 2014, Ρωξάνη Καυτανζόγλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καυτανζόγλου Ρ. (2014). Daniel Miller, 2008, *The Comfort of Things*, Cambridge, UK & Maiden, MA, USA, Polity Press, 302 σελ. *The Greek Review of Social Research*, 131, 137–142. <https://doi.org/10.12681/grsr.84>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Daniel Miller, 2008, *The Comfort of Things*, Cambridge, UK & Malden, MA, USA, Polity Press, 302 σελ.

Ο τίτλος του παρόντος βιβλίου παραπέμπει, ίσως σκόπιμα, στον τίτλο του μυθιστορήματος του Ian McEwan *The Comfort of Strangers*. Σε αντίθεση όμως με την απάνθρωπη και αφόρητη βία που απασχόλησε τον μυθιστοριογράφο, τον ανθρωπολόγο δείχνει να τον απασχολεί η βαθειά ανθρωπίνη όψη των σχέσεων που διατηρούν τα άτομα που γνώρισε και στα σπίτια των οποίων μπήκε, με τα αντικείμενα που τους περιτριγυρίζουν, η «θλίψη της ζωής και η παρηγοριά των πραγμάτων» (σ. 3).

Συγγραφέας δέκα βιβλίων, συν-συγγραφέας και επιμελητής άλλων τόσων, ο Βρετανός ανθρωπολόγος Daniel Miller είναι γνωστός για το έργο του στα πεδία του υλικού πολιτισμού και της κατανάλωσης. Σταθερή συνιστώσα της θεωρητικής του συνεισφοράς αποτελεί η υπέρβαση της δυϊκότητας υποκειμένου/αντικειμένου και η ανάδειξη των τρό-

πων με τους οποίους οι σχέσεις με τον υλικό κόσμο και η δραστηριότητα της κατανάλωσης συγκροτούν ταυτότητες και δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις. Η προσέγγιση του Miller έχει απελευθερώσει την κατανάλωση από το ηθικό βάρος της ως φαινομένου αλλοτρίωσης και τυφλής υποταγής στις επιταγές της αγοράς, καθώς και από τη δευτερεύουσα θέση της σε σχέση με την παραγωγή. Ακόμη, ελέγχει τη δαιμονοποίηση της σχέσης με τον υλικό κόσμο και ειδικότερα της κατανάλωσης αντικειμένων ως υποκατάστατου πιο «αυθεντικών» δι-υποκειμενικών σχέσεων.

Εστιάζοντας σε όψεις του υλικού πολιτισμού και της κατανάλωσης, όπως είναι η τροφή, η ένδυση, η χρήση του διαδικτύου και της κινητής τηλεφωνίας, τα αυτοκίνητα, τα προσωπικά αντικείμενα των ανθρώπων στα σπίτια τους, οι επιλογές τους στη διακόσμηση και διαμόρφωση

του ιδιωτικού τους χώρου, οι ερευνητικές αναζητήσεις του Miller κινούνται σε ευρύ γεωγραφικά πλαίσιο –Καροαίβικη, Ινδία, Λονδίνο.

Με την «παρηγοριά των πραγμάτων» ο Miller επιστρέφει στην πόλη όπου κατοικεί και εργάζεται, τμήματα της οποίας έχουν αποτελέσει ήδη πεδίο των ερευνών του. Στο παρόν βιβλίο, ωστόσο, επιλέγει να απομακρυνθεί από τις συμβάσεις που διέπουν τα ακαδημαϊκά δημοσιεύματα στο χώρο της εθνογραφίας, με πολλούς τρόπους: η γραφή του, αφηγηματική και προσωπική, οι λιγοστές θεωρητικές του αναφορές (Hegel, Durkheim, Bourdieu) βρίσκονται συγκεντρωμένες στον επίλογο του βιβλίου, όπου και η βασική προβληματική που υποστήριξε το ερευνητικό εγχείρημα. Βιβλιογραφία δεν υπάρχει όσο για το ιστορικό και τη μεθοδολογία της έρευνας, περιγράφονται σε πεντασέλιδο παράρτημα (σ. 298-302) στο τέλος του τόμου.

Καινοτομία μπορεί να θεωρηθεί η επιλογή του «πεδίου», η οποία διαφέρει ριζικά από εκείνα της κοινωνικής ανθρωπολογίας: ένας δρόμος στο Νότιο Λονδίνο, η «Stuart Street», ένας δρόμος που δεν αποτελεί «ούτε κοινωνία, ούτε πολιτισμό, ούτε γειτονιά, ούτε κοινότητα... (και)...δεν παρουσίαζε κανέναν λόγο για να επιλεγεί» (σ. 5-6).

Η επιλογή ενός τέτοιου χωρικού πλαισίου αλλά και η «τυχαίοτητα» που αυτή συνεπάγεται, είναι σαφές

πως υπηρετεί την επιθυμία υπέρβασης των περιορισμών και των προσημωνών που ενέχει η αναφορά σε κατηγορίες, είτε αυτές προέρχονται από το θεωρητικό οπλοστάσιο των κοινωνικών επιστημών, είτε από τον κοινό λόγο. Σημειώνοντας πως τα σύγχρονα λονδρέζικα νοικοκυριά που κατοικούν στην «Stuart Street» ελάχιστη ομοιότητα έχουν με τα συνήθη «αντικείμενα» της κοινωνικής επιστήμης και έρευνας, ο συγγραφέας χαρακτηρίζει το ερευνητικό εγχείρημά του ως «πείραμα με στόχο να βρεθούν άνθρωποι χωρίς να καταφύγουμε σε κατηγορίες όπως η καταγωγή, το φύλο, η “ταυτότητα”... χωρίς να τους επιλέξουμε ως παραδείγματα “Ασιάτη”, “άνδρα” ή “μέλους της εργατικής τάξης”» (σ. 4). «Βασικός μου στόχος στην έρευνα αυτή δεν είναι αυτά που μαθαίνουμε γνωρίζοντας την κοινωνική τάξη, το φύλο ή την καταγωγή των ανθρώπων αλλά πρωτίστως *το τι δεν μαθαίνουμε* από τις κατηγορίες αυτές... γιατί η ποικιλία την οποία συναντάμε στο παρόν βιβλίο δεν ανάγεται σε κοινωνιολογικές κατηγορίες ή ταμπέλες...» (σ. 292, δική μου υπογράμμιση).

Στο χωρικό αυτό πλαίσιο, το ενδιαφέρον του Miller και της συνεργάτιδάς του Fiona Parrot εστίαστηκε σε εκατό νοικοκυριά (τριάντα από τα οποία περιλαμβάνονται στο βιβλίο του), με αποτέλεσμα τριάντα «πορτραίτα» κατοίκων της «Stuart Street».

Στην «Stuart Street» κατοικούν νέοι και ηλικιωμένοι, ετερόφυλοι, ομόφυλοι, οικογένειες, ζευγάρια και μοναχικοί, Βουδιστές και Χριστιανοί, μετανάστες πρώτης γενεάς, Βρετανοί υπήκοοι αγγλικής καταγωγής. Ο Stan (σ. 90-99) ευθύνεται για τη σφαγή δεκάδων αθώων στην Κολομβία. Γειτονεύει με μια γυναίκα που έχει περιθάψει δεκάδες φτωχά παιδιά της περιοχής, (σ. 57-66). Παρακάτω ζει η Sharon μόνη της με την κόρη της. Επαγγελματίας παλαιστής εκπαιδεύει δασκάλους στην κοινωνιολογία και εργάζεται ως «πόρτα» σε νυκτερινά κέντρα (σ. 241-251). Κοντά της ο Αυστραλός Malcolm, αβοριγινικής καταγωγής από την πλευρά της μητέρας του, έχει δημιουργήσει ένα περιβάλλον εικονικό, καταγράφοντας αναμνήσεις και ιστορίες του λαού του σε ηλεκτρονικά αρχεία στο φορητό υπολογιστή του και περιορίζοντας στο ελάχιστο την υλική μορφή των αντικειμένων που τον περιτριγυρίζουν (σ. 67-72).

Είναι λοιπόν ένα βιβλίο που, όπως λέει ο συγγραφέας, «είναι η ιστορία τριάντα, εξαιρετικά διαφορετικών, ανθρώπων που κατοικούν σε ένα δρόμο του νότιου Λονδίνου ... ένα βιβλίο για το πώς οι άνθρωποι εκφράζονται μέσω των πραγμάτων που κατέχουν, για το τι μπορούν να μας πουν αυτά για τις ζωές τους» (σ. 1), που μας δείχνει, για μιαν ακόμη φορά, πως οι σχέσεις των ανθρώπων με τα υλικά «πράγματα» είναι εξί-

σου σημαντικές με τις σχέσεις με άλλους ανθρώπους και πως δεν διαχωρίζονται από αυτές.

Εστιάζοντας στις σχέσεις που διατηρούν οι άνθρωποι με τα αντικείμενα που κατέχουν, ο Miller επανέρχεται στα ζητήματα που τον απασχολούν σε όλες του τις έρευνες: τη σημασία της «υλικότητας» για τη ζωή των ανθρώπων και τη συγκρότηση των σχέσεων των υποκειμένων με τον υλικό πολιτισμό. Πώς, όμως, συγκροτούνται οι σχέσεις αυτές και ποιο πλαίσιο τις οργανώνει;

Η πρόκληση που αντιμετωπίζουμε σήμερα, υποστηρίζει ο Miller, είναι να βρεθεί ένας τρόπος προσαρμογής της ανθρωπολογικής μελέτης της κοινωνίας και του πολιτισμού σε εκείνη του «αστικού υποκειμένου» (urban individual). Με τα τριάντα «πορτραίτα» της «Stuart Street», μας προτείνει έναν τρόπο απάντησης στην πρόκληση αυτήν. Το σύγχρονο Λονδίνο, κατ'εκείνον, αποτελεί φαινόμενο μιας «άνευ προηγούμενου ετερογένειας» (σ. 296): «ουδέποτε τόσο πολλοί άνθρωποι με τόσες διαφορετικές καταγωγές έχουν βρεθεί σε τόση εγγύτητα» (σ. 3). Στο πλαίσιο της μετά-πόλης αυτής, συνεχίζει, υπερβατικές έννοιες όπως της «κοινωνίας» και της «κοινότητας», της «γειτονιάς», ακόμη και της θρησκείας και οι συναφείς κοσμολογίες έχουν πλέον περιορισμένη σημασία για τα υποκείμενα. «...δε φαίνεται να υφίσταται ανάγκη ευθυγράμμισης με τις αφηρημένες αυτές έννοιες

ες» (σ. 283-4). Ως εάν να έχει ανατεθεί «από πάνω προς τα κάτω» –από την εκκλησία ή το κράτος στο άτομο– η δημιουργία και διατήρηση «τάξης πραγμάτων» ή «κοσμολογίας».

Ωστόσο, εάν όντως έχει συμβεί κάτι τέτοιο, η έρευνα στην «Stuart Street» επιφυλάσσει ενδιαφέροντα ευρήματα: δεν παρατηρούνται φαινόμενα αποδιάρθρωσης σχέσεων, ακραίας εξατομίκευσης, ανομίας, τα οποία συνήθως συνδέονται με απουσία ένταξης σε συλλογικότητες ή αφοσίωσης σε συνεκτικές έννοιες όπως η θρησκεία ή η κοινωνία. Πράγματι, οι κάτοικοι της δεν είναι λιγότερο ηθικοί, ούτε πιο παραβατικοί από τους κατοίκους του χωριού της Ινδίας που είχε μελετήσει παλαιότερα ο Miller, ή από τους Λονδρέζους του Μεσοπολέμου (σ. 284). Η έρευνα έχει καταστήσει εμφανές, σημειώνει, πως υποκειμένα που δεν καθοδηγούνται πλέον από θρησκευτικές ή πολιτισμικές παραδόσεις εξακολουθούν να επιδεικνύουν συνοχή και ακεραιότητα στη μορφή και την τάξη των σχέσεων τους (σ. 295).

Οι «σχέσεις» είναι όρος-κλειδί για τον Miller. Σε καμιά περίπτωση δεν προκύπτει από τις περιπτώσεις που μελετά η εικόνα του εξατομικευμένου, απομονωμένου υποκειμένου ως εναλλακτικού της κοινωνίας. Αντίθετα, από τα «πορτραίτα» της «Stuart Street» εξάγεται η αντίληψη της ακραίας εξατομίκευσης

ως ένδειξης αποτυχίας στη ζωή, και η απόδοση θεμελιώδους σημασίας στις σχέσεις – με μέλη του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος, συντρόφους, συνάδελφους και φίλους τους (σ. 286). Εάν λοιπόν αποδεχτούμε πως υφίσταται εναλλακτική επιλογή στις έννοιες της «κοινωνίας», της «κοινότητας» ή της «γειτονιάς», αυτή αφορά υποκειμένα που δημιουργούν και καλλιεργούν σχέσεις με άλλους ανθρώπους και με τον υλικό κόσμο.

Περαιτέρω καινοτομία αποτελεί η θέση του Miller πως μπορούμε να εφαρμόσουμε τις ίδιες μεθόδους που παραδοσιακά χρησιμοποιούμε για τη μελέτη κοινωνιών και πολιτισμών για να μελετήσουμε το νοικοκυριό ή το άτομο, με την προϋπόθεση να αναγνωρίσουμε πως οι μικροσκοπικές αυτές μονάδες δημιουργούν κοσμολογίες και τάξεις πραγμάτων, τρόπους ζωής, πρότυπα πολιτισμικών μορφών, αίσθηση ηθικής, δημιουργήματα, δηλαδή, τα οποία συνήθως αποδίδονται σε ευρύτερα κοινωνικά μορφώματα και συλλογικότητες. Μας προτείνει «να δούμε το δρόμο ως ένα πεδίο έρευνας (field site) σε ισότιμη βάση με τη Νέα Γουινέα: μια συλλογή ποικίλων κοινωνιών, καθεμιά από τις οποίες θα αντιμετωπίσουμε με σεβασμό, ως «κοσμολογική τάξη». Ακριβώς όπως παραδοσιακά μαθαίνουμε από τη μελέτη της ποικιλίας των κοινωνιών, έτσι μπορούμε να μάθουμε από την ποικιλία των μικρόκοσμων»

(σ. 6). «Για μένα, η “Stuart Street” είναι η Νέα Γουνιέα και το κάθε νοικοκυριό είναι μια φυλή» (σ. 295).

Η ανθρωπολογία, μας θυμίζει ο Miller, καταπιάνεται με τις μικρολεπτομέρειες της καθημερινότητας, διατηρώντας ταυτόχρονα το στόχο της κατανόησης και ερμηνείας του ευρύτερου συνόλου της ανθρωπότητας. Μελετώντας τα υποκείμενα –εν προκειμένω τον κάθε κάτοικο της «Stuart Street»– με τα εργαλεία της κοινωνικής ανθρωπολογίας, αναζητούμε, όπως και όταν προσεγγίζουμε ευρύτερους κοινωνικούς σχηματισμούς, τη λογική ή «κοσμολογία» που συνδέει και δίνει νόημα στις διάφορες όψεις και πρακτικές του υποκειμένου: κοινωνικές, οικονομικές, υλικές, σεξουαλικές, κ.ά. Στην αντίληψη αυτήν, ο υλικός πολιτισμός του νοικοκυριού ή του υποκειμένου εκφράζει μια τάξη, μια «πολύ μικρή αλλά ολιστική κοσμολογία» που ισοδυναμεί με αυτό που θα ονομάζαμε «κοινωνική κοσμολογία», εάν μελετούσαμε μια κοινωνία. (σ. 294).

Η ολιστική προσέγγιση του Miller, που εμπνέεται εν μέρει από την έρευνα του Bourdieu για τους Καβύλους, θεμελιώνεται στην παραδοχή πως υπάρχει μια συνολική λογική που διέπει τις σχέσεις του ατόμου με άλλα υποκείμενα, όσο και με τα αντικείμενα του υλικού κόσμου, και πως τα δυο αυτά είδη σχέσεων δεν ιεραρχούνται ως προς τη σημασία τους, ούτε και διαχωρίζονται. Οι σχέσεις αυτές συγκρο-

τούνται με βάση μιαν «αισθητική» την οποία ονομάζει και «τάξη πραγμάτων» (order of things) και «υλική κοσμολογία», και ορίζει ως το πρότυπο (pattern) των επιλογών που συναποτελούν τον τρόπο ζωής μας και απορρέουν από τις εκάστοτε συνθήκες και την προσωπική πορεία ζωής του υποκειμένου. Η «αισθητική» αυτή διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της ζωής μας, «φτιάχνεται καθώς προχωράμε», μέσα από μια πρακτική *bricolage* που αντλεί τα υλικά της από ποικίλες και ανόμοιες πηγές: την εθνική-εθνοτική προέλευση, την εργασία, τη θρησκεία, την οικογένεια, και τον υλικό πολιτισμό που μας περιβάλλει, και περιλαμβάνει τόσο αναμενόμενα είδη «πραγμάτων» –συλλογές, ενθύμια, κατοικίδια, μουσική– όσο και τατουάζ, ηλεκτρονικά αρχεία, πορνογραφικό υλικό, Ai-Βασίληδες, ψεύτικα τηλέφωνα, ναρκωτικά. Ωστόσο, ο Miller καθιστά σαφές πως δεν πρόκειται για δημιουργία κάποιου «ελεύθερου» δρώντος υποκειμένου, αλλά ότι προκύπτει από τις συνθήκες και την ιστορία ζωής του/της καθενός-μιάς και τις συναφείς δεσμεύσεις που αυτές συνεπάγονται, όπως άλλωστε δείχνει η εντυπωσιακή ποικιλία των «πορτραίτων».

Η «αισθητική» που προκύπτει κατ' αυτούς τους τρόπους και με τα κατά περίπτωση «υλικά» έχει χαράκτηρα πειραματικό και διαρκώς μεταβαλλόμενο, γεμάτο αμφισημίες και αντιφάσεις (σε τούτο άλλωστε

δεν διαφέρει από άλλες ευρύτερες κοσμολογίες, μας υπενθυμίζει)· ωστόσο παράγει σημασίες για τα υποκείμενα, υποστηρίζει τις ζωές τους, ενδυναμώνει και παρηγορεί, όπως μας λέει και ο τίτλος του βιβλίου. Έστω και ως *ad hoc*, προσωπικό δημιούργημα, παραμένει «τάξη», συνεκτική, ακέραιη, και ολιστική. Εάν διαφέρει τόσο πολύ το τελικό αποτέλεσμα από άτομο σε άτομο, εάν δηλαδή συναντάμε τόση ποικιλία και ανομοιογένεια στις επιμέρους αισθητικές που οργανώνουν την ζωή των κατοίκων της «Stuart Street», τούτο οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στο περιβάλλον στο οποίο ζουν: εκείνο μιας μεγαλούπολης («μετά-πόλης», ακόμη και «μετά-κοινωνίας») το οποίο –εντός των ορίων που επιβάλλουν κατά περίπτωση οι οικονομικοί και κοινωνικοί καταναγκασμοί– παρέχει πρωτοφανείς δυνατότητες πρόσβασης σε ένα ευρύτατο και ετερόκλητο φάσμα προϊόντων, ιδεολογιών, δοξασιών, μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται οι υποκειμενικές επιλογές.

Με τα πορτραίτα της «Stuart Street», ο Miller προσέθεσε ένα ακόμη σταθμό στην ερευνητική πορεία που ξεκίνησε εδώ και είκοσι περίπου χρόνια, διεκδικώντας για τον υλικό πολιτισμό την ιδιότητα απαραίτητης *συνθήκης* για την κοι-

νωνική ανθρωπολογία, ως προϋπάρχοντος, «πάντοτε ήδη εκεί», πλαισίου επιμέρους προσεγγίσεων.

Ως ξεχωριστή καινοτομία του εν λόγω βιβλίου προβάλλει η πρόταση/πρόκληση προς την κοινωνική ανθρωπολογία να υπερβεί τις προδιαγραφές που τη συνέδεσαν εξ αρχής με τη μελέτη της «κοινωνίας» -ή του «πολιτισμού», σε κάθε περίπτωση όμως συλλογικών μορφωμάτων και να διεισδύσει στο μικρόκοσμο των ατόμων (χωρίς να μετασηματισθεί σε ψυχολογία). Μένει να δούμε αν θα προκύψουν άλλες προσεγγίσεις προς αυτήν την κατεύθυνση.

Σημαντική συνεισφορά αποτελεί και η στάση του ερευνητή απέναντι στους ανθρώπους που γνώρισε, η οποία μας υπενθυμίζει πόσο «έξω-ακαδημαϊκές» έννοιες και αντιλήψεις από τον κόσμο του συναισθήματος και των σωματικών αισθήσεων, εμφανείς στην προσέγγιση των κατοίκων της «Stuart Street» όσο και στον τρόπο με τον οποίο απέδωσε τις πραγματικότητες που γνώρισε, μπορούν και πρέπει να αποτελούν μέρος των εργαλείων που φέρνουμε ως ανθρωπολόγοι στα –μικροσκοπικά ή ευρύτερα– «πεδία» μας.

Ρωξάνη Καυτανζόγλου

Διευθύντρια Ερευνών, Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ